

ปฐมเทศนา
หัวใจพระพุทธศาสนา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ปฐมเทศนา
หัวใจพระพุทธศาสนา

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ
ในเทศกาลอาสาฬหบูชาเข้าพรรษา
พุทธศักราช ๒๕๓๕

ปฐมเทศานี้ เป็นเทศน์ครั้งแรกที่มีความสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางที่พระองค์ทรงปฏิบัติ ได้ทรงแสดงธรรมที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสดงญาณคือความรู้ของพระองค์ที่เกิดขึ้นในธรรมะนั้น

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า ชัมมจักกัปปวัตตนสูตร แปลว่า พุระสูตรที่แสดงถึงเรื่องการยังจักรคือธรรมให้เป็นไป ถ้าจะเทียบกับในทางบ้านเมือง ก็หมายถึงว่า อาณาจักรคือชาติไหนจะเป็นประเทศชาติของตัวขึ้น ก็จะต้องมีอาณาจักรคืออำนาจ พระพุทธเจ้าจะตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็ทรงเริ่มด้วยการแสดงปฐมเทศนา เท่ากับว่าทรงตั้งพุทธจักรขึ้นเป็นครั้งแรกด้วยปฐมเทศานี้ แต่ว่าจักรของพระพุทธเจ้าไม่ใช่อำนาจทางโลก แต่หมายถึงธรรม

เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระสูตรที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจะละเสียมิได้ ควรจะต้องศึกษาให้เข้าใจ

ปฐมเทศนา

หัวใจพระพุทธศาสนา

ปฐมเทศนาคือเทศนาที่แรก พระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์คือภิกษุมีพวกห้า ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสี ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนานี้ในวันรุ่งขึ้นจากที่เสด็จไปถึง คือได้ทรงแสดงในวันเพ็ญของเดือนอาสาฬหะ หรือเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา ซึ่งเป็นวันที่พุทธศาสนิกชนได้ประกอบพิธีอาสาฬหบูชา ดังที่ได้กำหนดจัดขึ้นเป็นวันบูชาวันหนึ่งสืบมาจนทุกวันนี้

ปฐมเทศนานี้เป็นเทศน์ครั้งแรกที่มีความสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางที่พระองค์ทรงปฏิบัติ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสดงญาณคือความรู้ของพระองค์ที่เกิดขึ้นในธรรมะนั้น ถ้าจะตั้งปัญหาว่า

พระพุทธเจ้าทรงดำเนินทางปฏิบัติมาอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ ?

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ?

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอย่างไร ปัญหาเหล่านี้ก็อาจจะตอบได้ด้วยพระสูตรนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระสูตรที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจะละเอียดมีได้ ควรจะต้องศึกษาให้เข้าใจ

ใจความปฐมเทศานี้ ตอนที่ ๑ พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ทางที่บรรพชิตคือนักบวช ซึ่งมุ่งความหน่าย มุ่งความสิ้นราคะ คือความติด ความยินดี มุ่งความตรัสรู้ มุ่งพระนิพพาน ไม่ควร จะส่งออกเสพ อันได้แก่ **กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตน ด้วยความสุขสดชื่นอยู่ในทางกาม** และ **อตัตถกิลมณานุโยค ความประกอบการทรมานตนให้ลำบากเดือดร้อนเปล่า** เพราะเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นของต่ำทราม ที่เป็นกิจของชาวบ้าน ที่เป็นของปุถุชน มิใช่เป็นกิจของบรรพชิตผู้มุ่งผลเช่นนั้น ส่วนอีกหนทางหนึ่งซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ เป็นหนทางกลางอยู่ในระหว่างทางทั้งสองนั้น แต่ที่ไม่ข้องแวะอยู่ในทางทั้งสองนั้น เป็นข้อปฏิบัติ ที่ให้เกิดจักษุคือดวงตาเห็นธรรม จะทำให้เกิดญาณคือความหยั่งรู้ ทำให้เกิดความสงบระงับ ทำให้เกิดความรอบรู้ ทำให้เกิดความดับกิเลส อันได้แก่ **ทางที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ** อันเป็นของประเสริฐ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมา-**

สังกัดปะ ความคำริขอบ สัมมาวาจา เจรจาขอบ สัมมากรรมันตะ
การงานขอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตขอบ สัมมาวายามะ
พยายามขอบ สัมมาสติ ระลึกขอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจขอบ

ตอนที่ ๒ ได้ทรงแสดงธรรมะที่ได้ตรัสรู้ เมื่อละทาง
ทั้ง ๒ ข้างต้น และมาเดินอยู่ในทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือ
ข้อปฏิบัติเป็นทางกลาง ซึ่งมีองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้น อันได้แก่
อริยสัจ ๔ คำว่า อริยสัจ แปลว่าความจริงของบุคคลผู้ประเสริฐ
ก็ได้ แปลว่าความจริงที่ทำให้บุคคลเป็นคนประเสริฐก็ได้
อริยสัจ ๔ นี้ได้แก่ :-

๑. ทุกข์ ในพระสูตรนี้ได้ชี้ว่าอะไรเป็นทุกข์ไว้ด้วย คือ
ชี้ว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์
ความโศกคือแห่งใจ ปริทเวหะคือคร่ำครวญ รัญจวนใจ ทุกขะ
คือทุกข์กาย เช่น ป่วยไข้ โทมนัสสะ คือทุกข์ใจ อุปายาส คือ
คับแค้นใจ เป็นทุกข์ อปัปิยสัมปโยค ความประจวบกับสิ่งที่
ไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ปิยวิปโยค ความพลัดพรากจากสิ่งที่
เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ปรรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อ
ขันธที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์

๒. ทุกขสมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด ในพระสูตรได้ทรงชี้
ว่า ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันมีลักษณะให้
ขัดส่ายไปสู่ภพคือภาวะใหม่เสมอ ไปด้วยกันกับ นันทิ ความ
เพลิดเพลิน ราคะ ความติดความยินดี มีความเพลิดเพลินเป็น

อย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ มี ๓ คือ กามตัณหา ความดิ้นรน
ทะยานอยากไปในกาม คือได้แก่สิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ
ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั้น
เป็นนี้ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือ
ความไม่เป็นนั้นเป็นนี้

๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ในพระสูตรได้ทรงชี้ว่า
คือดับตัณหาเสียได้หมด สละตัณหาเสียได้หมด ปล่อยคืนตัณหา
เสียได้หมด พ้นตัณหาเสียได้หมด ไม่อาลัยพัวพันอยู่ในตัณหา
ทั้งหมด

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค ได้
แก่ มรรคอันมีองค์ ๘ ประการ ดังกล่าวข้างต้นนั้น

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้แจงว่า ที่เรียกว่า
ตรัสรู้ นั่นคือต้องเป็นรู้ที่มีลักษณะอย่างไร รู้ที่เรียกว่าเป็น
ตรัสรู้ นั่น ต้องมีลักษณะดังนี้ คือเป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่านี่เป็น
ทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าทุกข์นี้เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ เป็น
ความรู้ที่ผุดขึ้นว่าทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้น
ว่านี่เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าสมุทัยนี้
ควรละ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าสมุทัยนี้จะได้แล้ว เป็นความรู้
ที่ผุดขึ้นว่านี่เป็นนิโรธความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่า
นิโรธนี้ควรกระทำให้แจ้ง เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่านิโรธนี้ได้
ทำให้แจ้งแล้ว เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่านี่เป็นมรรคทางปฏิบัติให้

ถึงความดับทุกข์ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้นควรอบรมให้มีขึ้น เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นว่าทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ได้อบรมให้มีขึ้นได้บริบูรณ์แล้ว

เพราะฉะนั้น **ญาณ คือความรู้** จะเรียกว่า “ตรัสรู้” ต้องประกอบด้วยลักษณะเป็น

สังขญาณ คือ **ความรู้ในความจริง** ว่าเป็นความทุกข์จริง นี่เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่เป็นนิโรธคือความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง

กิจจญาณ **ความรู้ในกิจคือหน้าที่** คือรู้ว่าหน้าที่จะต้องปฏิบัติในทุกข์ก็ได้แก่กำหนดรู้ ในสมุทัยก็ได้แก่ต้องละ ในนิโรธก็ได้แก่การทำให้แจ้ง ในมรรคก็ได้แก่ต้องปฏิบัติอบรม

กตญาณ **ความรู้ในการทำกิจเสร็จ** คือรู้ว่าทุกข์ก็ได้กำหนดเสร็จแล้ว สมุทัยก็ละเสร็จแล้ว นิโรธก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว

เพราะฉะนั้น ในพระสูตรจึงแสดงว่า ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็น **ญาณ คือความหยั่งรู้** ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ มีวนรอบ ๓ ก็คือว่า ต้องรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น โดยเป็นสังขญาณ คือความรู้ในความจริงรอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ โดยเป็นกิจจญาณ คือต้องรู้ในกิจอันได้แก่หน้าที่รอบหนึ่ง ต้องรู้ในอริยสัจ ๔ นั้นโดยเป็นกตญาณ คือความรู้ในการทำกิจเสร็จรอบหนึ่ง ๓ คุณ ๔ ก็เป็น ๑๒ ถือว่ามี

อาการ ๑๒ เมื่อเป็นความรู้ที่วนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังกล่าวนี้นี้ จึงจะเรียกว่าเป็นความตรัสรู้ และท่านผู้ที่ได้มีความรู้ดังกล่าวนี้ จึงเรียกว่าเป็น พุทธะ คือเป็นผู้ตรัสรู้ ถ้าจะเรียกปัญญาของท่านก็เป็น โภธิ ที่แปลว่า ความตรัสรู้

เพราะฉะนั้น ใจความในพระสูตรที่กล่าวมานี้จึงเป็นการตอบปัญหาได้ทั้ง ๓ ข้อ ปัญหาว่าพระพุทธเจ้าได้ดำเนินทางปฏิบัติมาอย่างไรจึงได้ตรัสรู้ ก็ตอบได้ด้วยตอนที่หนึ่ง ปัญหาว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สอง ปัญหาว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ด้วยความรู้ที่มีลักษณะอาการอย่างไร ก็ตอบได้ด้วยตอนที่สาม ฉะนั้น ในท้ายพระสูตรพระพุทธเจ้าจึงได้ทรงประกาศว่าเมื่อความรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังกล่าวนี้นี้ ยังไม่บริสุทธ์บริบูรณ์ตราบใด ก็ยังไม่ทรงปฏิญาณพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้ ต่อญาณดังกล่าวนั้นก็เกิดขึ้นบริสุทธ์บริบูรณ์ พระองค์จึงปฏิญาณพระองค์ว่าเป็นพุทธะ คือเป็นผู้ตรัสรู้ และเรียกว่า เป็นผู้ตรัสรู้เอง ก็เพราะว่าความรู้ของพระองค์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นในธรรมชาติในความจริงที่ไม่ได้ทรงเคยสดับฟังมาจากใคร ไม่ได้ทรงเรียนมาจากใคร

เมื่อพิจารณาตามพระสูตร แม้ทางปฏิบัติของพระองค์ พระองค์ก็ทรงพบขึ้นเอง เพราะได้ทรงละทางปฏิบัติของคณาจารย์ต่าง ๆ มาโดยลำดับ จนมาถึงทรงค้นหาทางปฏิบัติด้วย

พระองค์เอง และทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทาและกัทรัง
ดำเนินไปในทางนั้น เมื่อทรงดำเนินไปในทางนั้นจนบริบูรณ์
แล้วก็เกิดญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นในธรรมะคือความจริง อัน
ได้แก่อริยสัจ ๔ ซึ่งไม่ได้เคยทรงสดับมาจากใคร ความรู้นั้น
ผุดขึ้นเอง อันเป็นผลของการปฏิบัติที่บริบูรณ์ เพราะฉะนั้น
จึงได้ชื่อว่า พระองค์เป็นผู้ตรัสรู้เอง ไม่มีครู ไม่มีอาจารย์
หมายความว่าทรงมีความรู้ ดังที่แสดงไว้ในพระสูตรดังกล่าวนั้น
แล

คราวนี้จะแสดงความของปฐมเทศนา อธิบายออกไป
โดยสังเขป

อริยสัจข้อที่ ๑ คือทุกข์ คำว่า ทุกข์ แปลตามศัพท์ว่า
สิ่งที่ทนอยู่ยาก มีความหมายเป็น ๒ อย่าง คือ อย่างหนึ่งหมายถึง
ถึงทุก ๆ สิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือว่าเมื่อเกิดขึ้น
มาแล้วก็ต้องแปรปรวนเรื่อยไปจนถึงดับหรือแตกสลาย เรียก
ง่าย ๆ ว่าหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่มีเกิดมีดับ สิ่งใดมีเกิดขึ้นและต้อง
ดับไป สิ่งนั้นเรียกว่าเป็นทุกข์ทั้งหมด เพราะอะไร เพราะว่า
ทนอยู่ยาก คือทนอยู่ไม่ได้ ถ้าทนอยู่ได้ เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้อง
ไม่ดับไม่แตกสลาย แต่เพราะเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับต้องแตก
สลาย จึงได้ชื่อว่าเป็นทุกข์ อันแปลว่าทนอยู่ยาก หมายความว่า
ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป นี่เป็นทุกข์ที่
เป็นสภาพธรรมดา ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงตัวโลกเองก็ต้อง

เป็นเช่นนี้ เพราะไม่มีอะไรที่เกิดขึ้นแล้วไม่ดับไม่แตกสลาย
ต่างกันแต่ว่าจะแตกสลายไปช้าหรือเร็วเท่านั้น ในพระสูตร
ท่านชี้เข้ามาให้กำหนดรู้โดยเฉพาะที่กาย ว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่
เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ก็มุ่งที่จะให้รู้ถึงทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมตา
ดังกล่าวนั้น

ถ้าจะอธิบายอย่างอื่นก็พอได้แต่ไม่ชัด เช่นบางท่าน
อธิบายว่า เมื่อเกิดนั้นทุกข์หนักหนา แต่ความจริงทุก ๆ คน
ก็ไม่รู้ว่าทุกข์อย่างไรเวลาเกิดออกมา มารู้เอาเมื่อโตขึ้นแล้ว
เพราะฉะนั้นจะไปว่าเป็นทุกข์ก็ไม่รู้ แก่นี่ก็เหมือนกัน ถ้ามุ่ง
ถึงว่าร่างกายแปรปรวนเปลี่ยนแปลงในชั้นเจริญขึ้น ซึ่งเรียก
ว่าแก่เหมือนกัน คือว่าแก่ขึ้น ก็ไม่รู้สักว่าจะเป็นทุกข์อะไร แต่
ครั้นอายุมากเข้า เป็นแก่ลง ร่างกายเสื่อมลง จึงค่อยรู้สึกขึ้น
เมื่อเวลาจะตาย ว่าตายเป็นทุกข์ ความจริงทุกข์ก่อนตาย เมื่อ
จะตายจริง ๆ ไม่มีใครรู้ว่าเป็นทุกข์อย่างไร อย่างที่เรียกว่า
กลัวตายนั่น ความจริงกลัวก่อนตาย ถ้ายังกลัวตายอยู่ก็ยังไม่
ตาย เมื่อจะตายจริงแล้วไม่กลัว คือว่าไม่รู้สักที่จะกลัวแล้ว
และพร้อมกันนั้นก็ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นทุกข์แล้ว แต่ท่านก็
อธิบายให้เห็นว่าเดือร้อนอย่างนั้นอย่างนี้ต่าง ๆ แต่ก็ไม่ชัด

เพราะฉะนั้น เห็นว่าจะต้องอธิบายว่า ที่ชื่อว่าเป็นทุกข์
ก็หมายถึงว่าเป็นสภาพธรรมตาที่จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
ไป ทนอยู่คงที่ไม่ได้ คือว่าทุก ๆ สิ่งตลอดถึงกายของเรา เมื่อ

เกิดขึ้นเบื้องต้น แล้วก็เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จนถึงลงท้ายก็ดับ ทุก ๆ สิ่งในโลกตลอดถึงโลกก็เป็นอย่างนี้ เป็นทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดา นี่เป็นความหมายอย่างหนึ่งซึ่งมีความหมายอื่น

แต่คนเราเองไปมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก และมีอุปาทานคือความยึดถือในสิ่งที่เป็นทุกข์นั้น เพราะฉะนั้นจึงได้เกิดความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่าความทุกข์ใจต่าง ๆ ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า โสภปริเทวทุกขโทมนัสสุปายาสาปิตุกขา เป็นต้น ถ้าบุคคลไม่มีตัณหาอุปาทานอย่างพระพุทธรเจ้าหรือพระอรหันตสาวก ก็ไม่เห็นว่าจะต้องเป็นทุกข์เดือดร้อนอะไร สิ่งทั้งหลายในโลก ตลอดจนถึงกายของเราเอง ตลอดจนถึงโลกเอง ก็ต้องเป็นไปตามกตัตถธรรมดา คือว่ามีเกิด มีแปรปรวน มีดับ แต่เมื่อไม่มีกิเลสเข้าไปยึดถือก็ไม่เป็นทุกข์

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความทุกข์ขึ้นอีกอย่างหนึ่งที่เกิดจากตัณหา ได้แก่ ความทุกข์ใจต่าง ๆ ประกอบกันไปด้วย แล้วก็ชี้ว่าตัณหาที่เป็นเหตุให้เกิดอุปาทานคือความยึดถือก็เป็น สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอริยสัจข้อที่ ๒

เมื่อดับตัณหา ดับความยึดถือได้ ก็เป็น ความดับทุกข์ เป็นอริยสัจข้อที่ ๓ อะไรจะเป็นอะไร ใจเราก็ไม่เป็นทุกข์อะไร เทียบดูเหมือนอย่างเตี้ยนี้เอง ถ้าบุคคลมีตัณหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอะไรขึ้นในทางที่ไม่ชอบไม่ปรารถนา จึงจะ

เกิดความทุกข์ขึ้น ถ้าไม่มีต้นหาอุปาทานในสิ่งใด สิ่งนั้นจะเป็นอะไร จะไม่เป็นทุกข์อะไร คราวนี้พิจารณาดูใกล้เข้ามา ๆ จนถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าหมดต้นหาอุปาทานเสียทุก ๆ สิ่งแล้วทุกข์ก็ไม่มีทุก ๆ สิ่ง แต่ว่าสิ่งทั้งหลายในโลกก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมดา มีเกิด มีแปรปรวน มีดับ

มรรคนั้นก็หมายความว่า การปฏิบัติอบรมจิตและอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ความเห็นจนเป็นเหตุให้ละต้นหาอุปาทานเสียได้ นี่แหละเป็นใจความของ มรรคมงคล ๘ ซึ่ง เป็นอริยสัจข้อที่ ๔ ความรู้ความเห็นนั้นต้องเป็นความรู้ที่ละได้ด้วย ไม่ใช่รู้แล้วละไม่ได้ ต้องเป็นความรู้ที่ทำได้ ไม่ใช่รู้แล้วทำไม่ได้ อันนี้เป็นลักษณะของความรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒

ในปฐมเทศนาที่ได้ย่อความมาแสดงแล้ว มีอธิบายโดยสังเขปบางข้อ ดังนี้

คราวนี้จะอธิบาย ญาณ คือความรู้ของพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นในอริยสัจ ที่ว่ามีวน ๓ มีอาการ ๑๒ ในเบื้องต้น ควรกำหนดชื่อญาณไว้ ๓ ก่อน คือ

๑. สัจจญาณ ความรู้ในสัจจะคือความจริง
๒. กิจจญาณ ความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ
๓. กตญาณ ความรู้ในการทำกิจเสร็จ

การที่จะทำความเข้าใจ ญาณ ในอริยสัจ ก็ควรจะทำ ความเข้าใจ ญาณ คือความรู้ในเรื่องสามัญ เป็นการเทียบเคียง

เมื่อทุก ๆ คนประสบเรื่องที่เป็นหน้าที่การงานของตน เรื่อง
ในครอบครัว เรื่องอื่น ๆ จากนี้ที่เกี่ยวข้อง เบื้องต้นจะต้องรู้
ความจริงก่อน ที่เรียกกันเป็นสามัญว่าข้อเท็จจริง เมื่อรู้ความ
จริงถูกต้องแล้ว จึงรู้ว่าควรจะจัดการอย่างไรกับเรื่องนั้น เมื่อ
รู้ดังนี้แล้วจึงลงมือจัดทำจนสำเร็จ รู้ความจริงเบื้องต้นเทียบ
ได้กับ **สัจจญาณ** รู้ว่าจะต้องทำอะไรเทียบได้กับ **กิจจญาณ**
รู้ว่าทำสำเร็จแล้วเทียบได้กับ **กตญาณ** อีกอย่างหนึ่ง เทียบ
ในการรักษาโรค เบื้องต้นก็ต้องรู้ว่าเป็นโรคอะไร นี่เทียบ
ได้กับ **สัจจญาณ** จะต้องรู้ว่าจะต้องรักษาอย่างไร นี่เทียบได้
กับ **กิจจญาณ** รู้ว่ารักษาโรคให้หายได้แล้ว นี่เทียบได้กับ
กตญาณ ฉะนั้น ความรู้สามัญในเรื่องทั่ว ๆ ไปของคนก็ต้อง
มีลักษณะทั้ง ๓ นี้

คราวนี้มาถึงความรู้ใน **อริยสัจ** อริยสัจนั้นมี ๔ ข้อ
ดังที่แสดงแล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ตัวของอริยสัจทั้ง ๔ นั้น
ด้วย คือเมื่อทรงแสดงว่า **ทุกข์** ก็ทรงแสดงว่าอะไรเป็นทุกข์
เมื่อทรงแสดงว่า **สมุทัย** ได้ทรงชี้ด้วยว่าอะไรเป็นสมุทัย เมื่อ
ทรงแสดงว่า **นิโรธ** ความดับทุกข์ ทรงชี้ด้วยว่าดับอะไร เมื่อ
ทรงแสดง **มรรค** ก็ทรงชี้ข้อปฏิบัติไว้ด้วยครบถ้วน

ฉะนั้น ในเบื้องต้นที่เรียกว่าจะรู้อริยสัจ ก็ต้องรู้ว่าสิ่ง
ต่าง ๆ ที่ทรงแสดงไว้นั้นเป็นจริงอย่างนั้นหรือไม่ ทรงแสดง
ว่าความเกิดแก่ตายเป็นต้นเป็นทุกข์ ก็ความเกิดแก่ตายนั้นเป็น

ทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่าต้นเหตุเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ ต้นเหตุเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดงว่าดับต้นเหตุ เสียเป็นความดับทุกข์ ก็เป็นความดับทุกข์จริงหรือไม่ ทรงแสดง ว่าทางมีองค์ ๘ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์จริงหรือไม่

เบื้องต้นก็ต้องรู้ว่าจริงหรือไม่ตั้งกล่าวนี้อีกก่อน ถ้ายังไม่เกิดความรู้ของตัวเอง ก็ยังไม่ชื่อว่ารู้ ดังเช่นรู้ตามแบบ หรือ ตามที่ได้ยิน อ่านเรื่องอริยสัจ ฟังเรื่องอริยสัจก็คงรู้เหมือน ๆ กันทุกคน แล้วก็สวดกันอยู่เป็นประจำว่า **ชาติปิ ทุกขา ชราปิ ทุกขา มรณมปิ ทุกขํ** รู้ตามสัญญาตั้งนี้ยังไม่ชื่อว่าญาณ ต้องรู้สึกเห็นจริงขึ้นด้วยตัวเอง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างเห็น แท้แน่นอนลงไปอย่างนั้น โดยไม่นึกว่าพระพุทธรเจ้าท่านว่า ไม่ต้องนึกว่าใครว่า แต่ว่าตนเองลงความเห็นจริงลงไปอย่างนั้น และการลงความเห็นนั้นก็ไม่ใช่ว่าลงความเห็นข้างนอก แต่ว่า ลงความเห็นเข้ามาที่ตัวเราเอง เพราะอริยสัจทั้ง ๔ นี้ พระพุทธรเจ้าทรงแสดงที่ตัวของเราเอง คือตัวของทุก ๆ คน

ตั้งทรงแสดงว่านี่ทุกข์ คำนี้ก็หมายถึงชี้เข้ามาข้างใน ทุกข์ก็ยังคงอยู่ที่ตัวของเราเอง เกิด แก่ ตาย ก็อยู่ที่ตัวของ เราเอง ทุกข์ใจต่าง ๆ ต่อจากนั้นก็อยู่ที่ตัวของเราเอง รู้เข้ามา ที่ตัวของเราเอง เหล่านี้แหละว่าเป็นทุกข์จริง สมุทัยก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ตัวของเราเองว่า ต้นเหตุที่จิตใจของตนเองนั้นเป็นตัว สมุทัย นิโรธก็เหมือนกัน รู้เข้ามาถึงความดับต้นเหตุของตนเอง

ว่าเป็นความดับทุกข์ มรรคก็เหมือนกัน รู้เข้ามาที่ข้อปฏิบัติดี และปฏิบัติชอบต่าง ๆ ที่ตัวของเราเองว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง มีความเห็นชัดเจนไปด้วยตนเอง เห็นจริงแท้แน่นอนลงไปเองว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุเกิดทุกข์ นี่เป็นความดับทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า **ัจจญาณ** *รู้ในความจริง* ซึ่งต้องมีเป็นประการแรก เมื่อมีความรู้นี้แล้ว ก็เป็นอันว่ารู้ลักษณะหน้าตาของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ รู้สภาพของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ เหมือนอย่างมีคนมา ๔ คน ในเบื้องต้น เมื่อสังเกตจนรู้ว่าคนทั้งสี่นี้มีลักษณะนิสัยใจคอเป็นอย่างไร มีความสามารถเป็นอย่างไร แปลว่า รู้จักคนทั้งสี่นี้ดีว่าเป็นอย่างไร

คราวนี้ก็ถึง **กิจจญาณ** *ความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ* คือเมื่อรู้สภาพของอริยสัจทั้ง ๔ นั้นตามเป็นจริงแล้ว ก็รู้สืบไปว่าทุกข์นั้นควรกำหนดรู้ คือควรกำหนดให้รู้ว่าเป็นทุกข์เท่านั้น ไม่ต้องทำอะไร สมุทัยนั้นควรละคือสละให้พ้นไป นิโรธนั้นควรทำให้แจ้ง มรรคนั้นควรอบรมให้มีให้เป็นขึ้น นี้เรียกว่า **กิจจญาณ** *รู้ในกิจคือในหน้าที่ที่ควรทำในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น* หมายความว่า รู้หน้าที่อันควรปฏิบัติในธรรมะแต่ละข้อ

การปฏิบัติของคนที่ยุ่งเหยิงกันอยู่ก็เพราะเหตุว่าปฏิบัติไม่ถูกหน้าที่ ยกเฉพาะอริยสัจ ๔ นี้ หน้าที่ที่ควรจะทำปฏิบัติใน

ทุกข์ก็คือ กำหนดให้รู้เท่านั้นว่าเป็นทุกข์ หน้าที่ที่ควรจะทำปฏิบัติ
ในสมุทัยก็คือ ละ ดังกล่าวแล้ว แต่คนเราไปปฏิบัติสลับกัน
ดังเช่นคนที่มีความทุกข์โศกอย่างหนักเพราะปรารถนาไม่ได้
สมหวัง เป็นคนจนทางเข้า บางทีก็ทำอัตวินิบาตกรรมตัวเอง
นี้เรียกว่าทำผิดหน้าที่ของธรรมะ เพราะว่าร่างกายของตัวเองที่
ตัวเองฆ่าเสีย นั้น จัดเข้าในทุกข์สัจจะ คืออยู่ในหมวดทุกข์ที่
ท่านว่าต้องแก้ต้องเจ็บต้องตายดังที่แสดงแล้ว เกี่ยวแก่ร่างกาย
นี้ พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้เท่านั้น ว่าเป็นทุกข์ ไม่ได้
สอนให้ละคือฆ่าตัวเองลงไป สิ่งที่ท่านสอนให้ฆ่า นั่นคือสมุทัย
ต่างหาก ได้แก่ ตัณหาที่เป็นตัวเหตุอันมีอยู่ในใจของตัว หรือ
พูดรวม ๆ ว่ากิเลส เป็นความปรารถนาอยากได้ต่าง ๆ หรือว่า
จะพูดอย่างกว้าง ๆ ว่า โลก โกรธ หลงก็ได้ ตัวสมุทัยท่านสอน
ให้ละ เมื่อจะฆ่าก็ต้องฆ่าสมุทัย ไม่ใช่ฆ่าร่างกาย

ในเรื่องสามัญอื่น ๆ ก็เหมือนกัน อย่างเช่นว่าเมื่อเกิด
เรื่องกระทบกระทั่งโกรธแค้นขัดเคืองกัน ก็ทุบตีทำร้ายร่างกายกัน
นี่ก็ทำผิดหน้าที่เหมือนกัน ร่างกายที่ทุบตีทำร้ายกัน
นั้นเป็นทุกข์สัจจะ เพราะร่างกายต้องแก้ ต้องเจ็บ ต้องตาย
ในหมวดทุกข์ที่พระพุทธเจ้าท่านสอนให้กำหนดรู้ ท่านไม่สอน
ให้ไปทุบตีทำร้ายกัน ท่านสอนให้ทุบตีทำร้ายโทษะคือความ
โกรธในใจของตัวเองนั้นแหละ เมื่อเกิดความโกรธขึ้นก็ให้
ทุบตีทำร้ายตัวความโกรธในใจ คือให้ละความโกรธนั้นเสีย

ถ้าจะทำร้ายก็ทำร้ายความโกรธ ไม่ให้ใครไปทำร้ายร่างกาย
ของใคร เพราะฉะนั้น ถ้ารู้หน้าที่ของธรรมชาติ ปฏิบัติให้ถูก
หน้าที่ของธรรมชาติ เรื่องเดือดร้อนก็ไม่มี

ส่วนนิโรธนั้น ท่านสอนให้ทำให้แจ้ง คือเมื่อได้ปฏิบัติ
จนได้รับความสงบของจิตใจ สงบจากความดิ้นรนทะยานอยาก
ก็ให้กำหนดดูให้รู้จักตัวความสงบนั้นไว้ แล้วคอยพอกพูนอยู่
บางที่เราไม่ค่อยสนใจกับความสงบ แต่ความจริงทุก ๆ คนจะ
ต้องมีความสงบอยู่เสมอเป็นครั้งเป็นคราว เพราะว่ากิเลสเช่น
ว่าตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากปรารถนานั้น ไม่ใช่ว่า
จะมีครอบงำใจอยู่ตลอดเวลา ถ้าครอบงำใจอยู่ตลอดเวลาแล้ว
จะหาความสงบไม่ได้ จะพักผ่อนหลับนอนไม่ได้ ใจจะยุ่งอยู่
กับอารมณ์ที่ดิ้นรนที่ยึดถืออยู่ แต่ที่เราพักผ่อนได้ มีความสุข
ได้ ก็เพราะเหตุว่ามีเวลาที่จิตใจมีความสงบ เพราะฉะนั้นก็
จะต้องให้คอยสังเกตดูให้รู้จักตัวความสงบที่เราได้รับอยู่ ทั้งที่
ได้รับโดยปรกติ ทั้งที่ได้รับโดยการปฏิบัติ ให้รู้จักหน้าตาของ
ความสงบอยู่เสมอ อย่าละเลยไปเสีย เพราะอันนี้แหละเป็นผล
ที่จะทำให้จิตใจได้รับความสุขและคอยรักษาความสงบนั้นไว้

คราวนี้ มรรค หน้าที่ที่จะปฏิบัติในมรรค ก็หมายความว่า
จะต้องปฏิบัติทำให้มีขึ้น พิจารณาดูได้ในองค์ทั้ง ๘ นั้น
ที่เราเองว่า ตัวของเรามีอยู่เพียงไร แล้วก็ต้องอบรมให้มีขึ้น

อบรมความเห็นชอบ ความดำริชอบ พุทฺธชอบ ทำการงานชอบ อาชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ให้มีอยู่เสมอ ถ้าเราตรวจดูที่ตัวเราเองอยู่ เราก็จะรู้ เว้นไว้แต่จะละเลยไม่ตรวจ โดยมากเรามักจะไปตรวจข้างนอก ไปดูว่าคนนั้นผิด คนนั้นชอบ แต่สำหรับในด้านคติธรรมนั้น ท่านมุ่งให้ตรวจดูเข้ามาข้างใน ให้ดูตัวเองอยู่ว่า อะไรรองเราผิด อะไรรองเราชอบ แล้วก็ ต้องพยายามละส่วนที่ผิดให้หมดไป ปฏิบัติส่วนที่ชอบให้มี มาก ๆ ขึ้น นี่เป็นหน้าที่ที่จะต้องทำในมรรคมีองค์ ๘

รู้ในกิจคือหน้าที่ดังกล่าวมานี้ เรียกว่า **กิจจญาณ**

เมื่อได้ปฏิบัติในกิจคือหน้าที่ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้สำเร็จ บริบูรณ์แล้ว ก็รู้เป็น **กตญาณ** คือความรู้ในการทำกิจสำเร็จ ต้องถึงขั้นนี้จึงจะเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ ถ้ายังไม่ถึงกตญาณ ความรู้ยังไม่สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติจนบังเกิด ความรู้ถึงขั้นกตญาณนี้ จึงได้ชื่อว่า **พุทธะ ผู้รู้ที่สมบูรณ์** เพราะ เหตุว่าได้ทรงกำหนดรู้ทุกขีได้แล้ว ละสมุทัยได้แล้ว ทำให้แจ้ง นิโรธแล้ว ปฏิบัติในมรรคบริบูรณ์แล้ว ทรงเป็นผู้เสร็จกิจ จริง ๆ

อริยสัจทั้ง ๔ นี้ เป็นธรรมที่สรุปธรรมทั้งหมด ท่านแสดง ว่าเหมือนอย่างรอยเท้าช้างเป็นที่รวมของรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก เรียกชื่อตามกิจคือหน้าที่ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ก็ได้ ธรรมะเป็น ๔ หมวด คือ :-

๑. **ปริณฺเณยธรรม** *ธรรมที่ควรกำหนดรู้* ได้แก่ พวก
ทุกข์สังขทั้งหมด หรือว่าสิ่งที่ต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย หรือสิ่ง
ที่เกิดดับทั้งหมด รวมเข้าในหมวดนี้ ที่แสดงไว้ในนวโกวาท
ก็ได้แก่ ธรรมะหมวดชั้นธ आयตนะ ชาติ เป็นต้น ทั้งหมด

๒. **ปหัตตัพพธรรม** *ธรรมที่ควรละ* ได้แก่ กิเลสทั้งหมด
ที่แสดงไว้ในนวโกวาทก็เช่น อุกุศลมูล ๓ นิวรณ์ ๕ มลทิน ๘
อุปกิเลส ๑๖ รวมความว่าพวกกิเลสและอกุศลธรรมทั้งหมด

๓. **สังนิคัตตัพพธรรม** *ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง* ได้แก่
ผลของการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทั้งหมด เช่น อุปสมะ ความสงบ
ระงับแห่งใจ

๔. **ภาเวตตัพพธรรม** *ธรรมที่ควรอบรมให้มีขึ้นเป็นขึ้น*
ได้แก่ ธรรมปฏิบัติทุก ๆ อย่างในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด
๒ ไป ที่เป็นข้อที่สอนให้ปฏิบัติ ก็รวมเข้าในหมวดนี้ทั้งนั้น

ข้อที่ควรทราบเบ็ดเตล็ดอีกอย่างหนึ่ง คือ ในปฐมเทศนา
นี้ ตอนแสดงทุกข์สังขไม่กล่าวถึงพยาธิ ความป่วยไข้ ว่าเป็นทุกข์
เพราะเหตุว่าได้รวมไว้ในคำว่า **ทุกข์** คือทุกข์ขกาย ในคำว่า
โสภ **ปริเทว** **ทุกข์** **โทมนสุส** **อุปายาส** นั้นแล้ว แต่ในที่มา
บางแห่งได้แสดงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์
ความเจ็บไข้เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ และตัดคำว่า **โสภ-**
ปริเทว **ทุกข์** **โทมนสุส** **อุปายาส** **ปิ** **ทุกข์** **า** เสีย

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนาแล้ว ท่านแสดงว่า **ธรรมจักขุ คือดวงตาเห็นธรรม** ได้เกิดแก่พระโกณฑัญญะ ซึ่งเป็นหัวหน้าของภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า **สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา** คำนี้บ่งว่าท่านได้เห็นทุกขสังขันธ์ เพราะความหมายของทุกข์ประการที่ ๑ คือ สิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ อันหมายถึงว่าสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ เมื่อท่านได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว ท่านก็ขอบวชต่อพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสอนุญาตว่า **เอहि ภิกษุ จงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมะอันเรากล่าวดีแล้ว จงประพฤติปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบเถิด** ด้วยพระวาจาเพียงเท่านั้น ก็เป็นอันว่าท่านได้รับอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า และอุปสมบทอย่างนี้เรียกว่า **เอहिภิกษุอุปสมบทา** แปลว่า **การอุปสมบทด้วยพระพุทธวาทาว่าจึงเป็นภิกษุมาเถิด**

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** แปลว่า **พระสูตรที่แสดงถึงเรื่องการยังจักรคือธรรมให้เป็นไป** เทียบกับจักรของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดินั้น ท่านแสดงว่ามีรัตนะ ๗ ได้แก่ **จักรรัตนะ จักรแก้ว หัตถิรัตนะ ช้างแก้ว อัสน์รัตนะ ม้าแก้ว มณีรัตนะ มณีแก้ว อดิธิรัตนะ สตรีแก้ว ทพดิธิรัตนะ คฤหบดีแก้ว ปริณายกรัตนะ นายกแก้ว** เป็นเครื่องทำให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิคือเป็นเจ้าโลก เทียบในปัจจุบันก็หมายความว่า ถ้าจะมีอุปกรณ์และบุคคลอันใดที่

จะทำให้ใคร ๆ มีอำนาจเหนือบุคคลทั้งโลกจนเป็นเจ้าของโลกได้ ก็พอเรียกว่าเป็นรัตนะได้ ความคิดว่าจะต้องมีเจ้าโลกได้มีมาตั้งแต่เด็กด่าบรรพ์ ในบัดนี้ก็พยายามที่จะเป็นกันอยู่ ก็สุดแต่ว่าใครจะมีอะไรเหนือคนทั้งโลก ในรัตนะ ๗ นั้น จักรรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นตัวอำนาจสำคัญที่ทำให้เป็นเจ้าของโลก ถ้าจะเทียบกับในทางบ้านเมืองก็หมายถึงว่าอาณาจักร คือชาติไหนจะเป็นประเทศชาติของตัวขึ้นก็ต้องมีอาณาจักรคืออำนาจ พระพุทธเจ้าจะตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็ทรงเริ่มด้วยการแสดงปฐมเทศนา เท่ากับว่าทรงตั้งพุทธจักรขึ้นเป็นครั้งแรกด้วยปฐมเทศนานี้ แต่ว่าจักรของพระพุทธเจ้าไม่ใช่อำนาจทางโลก หมายถึงธรรม ทรงตั้งพุทธจักรขึ้นด้วยธรรมเป็นอันเริ่มตั้งขึ้นด้วยปฐมเทศนานี้

สำนักงานหอสมุด
แห่งชาติ

สงวนลิขสิทธิ์

โทร 2803542, 2810541 แฟกซ์ 2813181
2813180, 2822114

460 ถนนพระสุเมรุ แขวงบวรนิเวศน์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200
นายจีโรจน์ ศรีสงคราม ผู้พิมพ์/โฆษณา พ.ศ. 2535

